

BAKİ TÜRKOLoji QURULTAYI: TARİXİ MİSSİYA VƏ YENİ ÇAĞDA DAVAMLILIQ

Namiq Q. ƏHMƏDOV**

Azərbaycanın Birinci Türkoloji Qurultaydakı rolu həm tarixi missiya, həm də müasir dövrdə davam edən strateji xətt kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. 1926-cı ildə Bakıda keçirilən bu qurultay türk xalqlarının elmi-mədəni integrasiyasına yönəlmiş ilk genişmiqyaslı təşəbbüs idi və Azərbaycan bu prosesin intellektual mərkəzinə çevrilmişdi. Ortaq əlifba, dil birliyi, elmi metodologiyanın formalaşdırılması kimi məsələlər Bakıda müzakirə edilərək bütün türk dünyasının inkişaf trayektoriyasına təsir göstərdi. Təqdim olunan məqalədə göstərilir ki, bu gün də Azərbaycan Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində həmin tarixi xətti davam etdirərək türk integrasiyasının elmi, mədəni və siyasi liderlərindən biri kimi çıxış edir.

Açar sözlər: Azərbaycan, Türkoloji Qurultay, ortaq əlifba, türk dünyası, TDT, Bakının rolu.

<https://doi.org/10.30546/458901.2025.04.3026>

Giriş. Bir əsr öncə — 1926-cı ilin fevralında Bakı şəhəri təkcə Azərbaycanın yox, bütün türk dünyasının elm və mədəniyyət salnaməsinin ən parlaq səhifələrinin yazıldığı paytaxta çevrildi. “*Həmin günlərdə Bakının intellektual mühiti yalnız bir elmi toplantıya deyil, türk xalqlarının mənəvi birliyinə, mədəni həmrəyliyinə və elmi tərəqqisinə ev sahibliyi etdi*”[9]. I Türkoloji Qurultay sadəcə bir konfrans və ya elmi iclas deyildi — bu hadisə, əslində, türklüyün elm, dil və mədəniyyət müstəvisində özünü dərk etməsinin simvolu, türk xalqlarının gələcək istiqamətini müəyyənləşdirən ideoloji və elmi platforma idi. O dövrün siyasi məhdudiyyətləri və sosial təzyiqlərinə baxmayaraq, Qurultay türk xalqlarının tarixində intellektual azadlığın, elmi əməkdaşlığın və milli birliyin bərqərar olduğu nadir məqam kimi yadda qaldı. Bakı o illərdə sanki bütün türk dünyasının düşüncə və yaradıcılıq enerjisini özündə cəmləmiş bir mərkəzə çevrilmişdi. Krımdan Qazaxıstana, Türkmənistandan Anadoluyadək müxtəlif bölgələrdən gələn alimlər, dilçilər, tarixçilər və ədəbiyyatşünaslar burada türklük ideyasının elmi əsaslarını formalaşdırmaq, orta q dil, orta q əlifba və orta q gələcək barədə düşünmək

*Bakı Dövlət Universitetinin müəllimi, Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru; tuqay59@mail.ru, ORCID: 0000-0003-1970-182X

üçün bir araya gəlmişdilər. Bütün bu kimi amilləri nəzərə alanda I Türkoloji Qurultay yalnız 1926-cı ilin elmi hadisəsi deyildi — o, bütöv bir mədəniyyətin öz kimliyini elmi dildə ifadə etdiyi tarixi dönüş nöqtəsi, türk xalqları arasında intellektual və mənəvi qovuşmanın başlanğıcı idi.

100 il sonra da bu hadisəyə dövlət səviyyəsində verilən qiymət, xüsusən də möhtərəm Prezident İlham Əliyevin Qurultayın 80, 90 və 100 illik yubileylərinin keçirilməsi ilə bağlı imzaladığı sərəncamlar bir daha sübut edir ki, Azərbaycan türklüyün mərkəzi, türk birliyinin ideya və mədəni dayağı olaraq qalmaqdadır. Prezident İlham Əliyevin “*Türk dünyası bizim mənəvi dayağımızdır, biz bu birliyin güclənməsi üçün bütün istiqamətlərdə fəaliyyət göstəririk*” [6] fikri, əslində, sadəcə siyasi bəyanat deyil, tarixi və mənəvi ardıcılığın ifadəsidir. Bu yanaşma təkcə siyasi mövqenin ifadəsi deyil, həm də 1926-cı il Bakısında təməli qoyulmuş ideyanın – türk xalqlarının mədəni və elmi birliyinin müasir dövrdə davamıdır.

Möhtərəm Prezidentin vurğuladığı bu konsepsiya, türklüyün yalnız tarixi keçmişdə deyil, müasir dünyada da vahid mənəvi güc kimi mövcud olduğunu göstərir. Əgər 1926-cı ildə Bakı elm və mədəniyyət sahəsində türk xalqlarının ortaq düşüncə mərkəzinə çevrilmişdisə, bu gün həmin missiya müstəqil Azərbaycan dövlətinin siyasi iradəsində və İlham Əliyevin strateji baxışında öz davamını tapır.

Tarixi kontekst: 1926-cı ilin Bakı mühiti. 1920-ci illərin ortalarında SSRİ məkanında baş verən mürəkkəb proseslərə baxmayaraq, Bakı həmin dövrdə həm iqtisadi, həm də intellektual baxımdan regionun ən mühüm mərkəzlərindən biri idi. Burada fəaliyyət göstərən ziyalı təbəqə – Bəkir Çobanzadə, Hənəfi Zeynalli, Əli Nazim, Salman Mümtaz, eləcə də kommunist rəhbərlər Səməd ağa Ağamalıoğlu, Ruhulla Axundov və başqaları — “...türklüyün elmi əsaslarını formalaşdırmaq, mədəni integrasiyanı təmin etmək məqsədilə böyük işlər görürdülər” [7,s.20]. Birinci Türkoloji Qurultay son dərəcə mürəkkəb tarixi-siyasi şəraitdə keçirilsə də, türk xalqları arasında elmi-mədəni integrasiyanın ən genişmiqyaslı mərhələlərindən birini təşkil etmişdir. Qurultaya rəsmi dəvət göndərilənlərin sayı 131 nəfər olsa da, arxiv materialları və dövrün mətbuat orqanları faktiki iştirakçıların bundan xeyli çox olduğunu göstərir. Qurultayın sonunda 600 iştirakçı tərəfindən səsəndirilən “İnternasional” o dövrün siyasi mühitinə uyğun olaraq rəsmi mərasimin bir hissəsi kimi təqdim edilsə də, əslində türk xalqları üçün yeni bir birliyə doğru atılan simvolik addım idi [13]. Bu ifa, müxtəlif bölgələrdən gəlmiş ziyalıların ilk dəfə ortaq mədəni duyğu ilə bir araya gəldikləri an kimi tarixə düşdü. Bu da tədbirin türk dünyasında necə böyük maraq və intellektual ehtiyac yaratdığını sübut edir. Səkkiz gün davam edən intensiv müzakirələr və elmi polemikalar Qurultayı təkcə dil və əlifba məsələlərinin müzakirə olunduğu toplantıdan daha geniş ideya meydanına çevirmişdi. Onun bağ-

lanışı isə həm simvolik, həm də emosional baxımdan xüsusi bir hadisə kimi yadda qalmışdır. Arxiv sənədlərində qeyd olunan təsvirlər həmin anın canlı mənzərəsini əks etdirir: gecə saat 22:15-də İsmailiyyə binasının işıqları altında türk xalqlarının birliyini ifadə edən səs-küy, coşqu və ümid hissləri Bakının küçələrinə yayılırdı. Qurultay iştirakçılarının müxtəlif bölgələrdən — Qazaxıstan, Türkünstan, Başqırdıstan, Krım, Anadolu, Qafqaz, Sibir və Volqaboyundan gələn nümayəndələrin ana dillərində sərbəst şəkildə danışıqları elmi-nəzəri kommunikasiyanın təbii birliyini nümayiş etdirirdi. “*Fonetika, leksika və sintaksis baxımından eyni dil ailəsinə mənsub olmalarına baxmayaraq fərqli dialekt və şivələrdə danışan türklərin bir-birini anlayaraq ortaq mənəvi məxrəcdə birləşməsi Qurultayın ən böyük intellektual nailiyyətlərindən biri kimi dəyərləndirilə bilər. Xüsusilə Xakasiyadan uzun və çətin yol gəlib Qurultaya gecikmiş şəkildə qatılan alim Katanovun salona daxil olması emosional yüksəliş yaratmış, sədr Səməd Ağamalioğlunun onu alqışlar altında tribunaya dəvət etməsi toplantıya daha bir simvolik mənə bəxş etmişdi*” [2]. Sədrin Katanovdan xakas dilində çıxış etməsini istəməsi isə türk dillərinin zənginliyinin və tarixi köklərinin nümayişinə xidmət edən simvolik bir jest kimi dəyərləndirilir.

Qurultayın bağlanması oxunan “İnternasional” həmin dövrün ideoloji kontekstinə uyğun olaraq rəsmi mərasim elementi kimi səslənsə də, bu türk xalqlarının ilk mədəni həmrəylik səsi, ilk ortaq ritmi idi. Bu mənzərə Birinci Türköloji Qurultayı yalnız elmi platforma deyil, həm də türk xalqlarının öz kimliklərini kollektiv formada dərk etdikləri nadir bir tarixi mərhələ kimi səciyyələndirir. Onların arasında Türkiyədən Fuad Köprülü, Qazaxıstandan Əhməd Baytursun, Tatarıstandan Qalimcan Şərəf, Yakutiya İsidor Baraxov, Rusiyadan Vasili Bartold, Aleksandr Samoyloviç, Özbəkistandan Abdurrəşid Abducabbarov, Almaniyadan Radebold Valter kimi böyük adlar da var idi. Qurultayın əsas strateji məqsədi türk xalqları arasında elmi, mədəni və dil baxımından vahid inteqrasiya modelinin formalaşdırılması, bu xalqların inkişafını ləngidən tarixi-mədəni maneələrin aradan qaldırılması idi. “*Xüsusilə diqqət mərkəzində dayanan məsələ ortaq əlifbanın yaradılması və türk dillərinin latın qrafikasına uyğunlaşdırılması idi*” [12]. Bu təşəbbüs həm elmi metodologiya baxımından rəasional bir addım kimi dəyərləndirilirdi, həm də türk xalqlarında milli özünüdərk prosesinin güclənməsi baxımından simvolik mənə daşıyırdı.

Əlifba islahatı məsələsi Qurultayda dilçilik, fonetika, qrafika, orfoqrafiya və pedaqogika sahələri üzrə aparılmış geniş müzakirələrin mərkəzində dayanırdı. Latın qrafikasına keçidin tərəfdarları dilin fonetik quruluşuna uyğun yazı sisteminin yaradılmasının təhsilin kütləviləşməsi, savadsızlığın aradan qaldırılması və elmi kommunikasiya imkanlarının genişlənməsi üçün vacib olduğunu əsaslandırirdılar. Eyni zamanda, bu addım türk xalqları ara-

sında mədəni inteqrasiyanın sürətlənməsi, terminoloji vahidliyin təmin olunması və elmi fikrin çevik dövrüyyəyə girməsi üçün əlverişli hesab edilirdi. Bununla belə, əlifba islahatı yalnız texniki-linqvistik məsələ deyil, müəyyən mənada ideoloji çalar da kəsb edirdi. Latın qrafikasına keçid və elm sahəsində ortaq metodoloji bazanın yaradılması türk xalqları arasında mədəni yaxınlaşmanı gücləndirir, ortaq tarixi və dil kimliyinin daha aydın şəkildə görünməsinə imkan verirdi. Elə bu səbəbdəndir ki, Qurultayın fəaliyyəti sonrakı illərdə Sovet hakimiyyəti tərəfindən “pantürkizm” meyillərinin təzahürü kimi qiymətləndirildi. Sovet rəhbərliyi türk xalqları arasında hər hansı mədəni və ideoloji birliyi mərkəzdənqaçma potensialı daşıyan faktor kimi görür, buna görə də Qurultayın ideya mirasına ehtiyatla yanaşırdı. Bütün bunlara baxmayaraq, Bakı Türkoloji Qurultayı XX əsr türkoloji elminin inkişafında dönüş nöqtəsi olmuş, ortaq əlifba ideyası isə türk dilçilik tarixində ən genişmiqyaslı inteqrasiya layihələrindən biri kimi elmi dəyərini bu günədək qorumaqdadır.

Qurultayın ən mühüm və strateji hədəflərindən biri türk xalqları arasında elmi, mədəni və yazı birliyinin bərqərar olunması idi. Bu məqsədlə toplantının əsas müzakirə mövzularından biri ortaq əlifba məsələsi olmuşdu. Türk dünyasının müxtəlif bölgələrindən gələn alimlər — Bəkir Çobanzadə, Fuad Köprülü, Əhməd Baytursun və başqaları — hər biri öz baxış bucağından çıxış etsələr də, hamısını bir ideya birləşdirirdi: türk xalqları arasında elmi ünsiyyətin asanlaşdırılması və ortaq mədəni sistemin qurulması. Bu məqsədlə latın qrafikalı yeni əlifbaya keçid ideyası, xüsusilə böyük maraq doğurmuşdu. *“Bu təklif həm dilin tədrisini və elmi yazılış qaydalarını sadələşdirməyi hədəfləyirdi, həm də türklərin ortaq mənəvi köklərini birləşdirən mədəni bağ rolunu oynayacaqdı. Məhz bu səbəbdən əlifba məsələsi sıradan bir texniki yenilik deyil, türklüyn elmi və ideoloji birliyi məsələsinə çevrilmişdi”* [8].

Lakin o dövrdə Sovet rəhbərliyi, xüsusilə Moskva ideoloqları, türk xalqlarının yazı birliyini və mədəni inteqrasiyasını “pantürkizm” və “milli təəssübkeşlik” kimi qələmə verirdilər. Onların baxışına görə, ortaq əlifba yalnız elmi proses deyil, həm də türklər arasında milli həmrəyliyi gücləndirən amil idi və bu, imperiyanın gələcək idarəçiliyi üçün potensial təhlükə yarada bilərdi. Buna görə də Bakı Qurultayı həm türk xalqları arasında elmi modernləşmə ideyasının, həm də mərkəzdən qorxu doğuran milli oyanış prosesinin simvoluna çevrildi.

Qurultayın elmi və mənəvi əhəmiyyəti. Qurultayın gedişində 17 iclas keçirilmiş, onların 10-dan çoxu dil və əlifba məsələlərinə həsr olunmuşdu. Türk dillərinin tarixi mənşəyi, qohumluq əlaqələri, orfoqrafiya və terminologiya prinsipləri geniş şəkildə müzakirə olunmuşdu. Bəkir Çobanzadə türk dillərinin fonetik sistemləri üzərində elmi əsaslı çıxış etmiş, Hənəfi Zeynallı isə məktəblərdə tədris dili məsələsini gündəmə gətirmişdi. Birinci

Türkoloji Qurultayda ən çox mübahisə doğuran məsələlərdən biri olan əlifba problemi, öz mahiyyətinə görə sırf texniki-linqvistik seçimdən daha geniş, çoxlaylı elmi, ideoloji və siyasi məzmun kəsb edirdi. Müzakirələr göstərirdi ki, əlifba islahatı məsələsi sovet türkləri üçün yalnız fonetik uyğunluq, qrafik rahatlıq və tədris səmərəliliyi kimi praktiki meyarlarla ölçülmürdü. Bu seçim, ilk növbədə, milli kimliyin modernləşmə istiqamətləri, dil-informasiya sisteminin yenilənməsi, ümumtürk inteqrasiyası perspektivləri və sovet dövlətinin mədəni siyasəti ilə sıx şəkildə bağlı idi. Qurultay iştirakçıları arasında ərəb əlifbasının tarixi-mədəni irsə bağlılığını, dini-mənəvi xətti qoruduğunu əsas gətirənlər olduğu kimi, latın qrafikasının fonetik dəqiqliyi, tədris prosesini asanlaşdırması, dünya elmi ilə inteqrasiya imkanları və ortaq türk yazısının formalaşdırılmasına münbit şərait yaratması kimi arqumentləri müdafiə edənlər də geniş yer tuturdu. Elə buna görə də müzakirələr pe-linqvistikanın həddlərini aşaraq, modernizasiya proqramlarının mahiyyətinə, milli-mədəni inkişaf strategiyalarına və ideoloji yönümlərə dair geniş bir diskussiyaya çevrilmişdi.

1926-cı il martın 4-də Qurultayın 13-cü iclasında keçirilən səsvermə bu uzun elmi-siyasi debatın yekunu oldu. Nəticələr — 101 nümayəndənin latın qrafikasının, 7 nəfərin ərəb əlifbasının tərəfdarı olması və 9 nəfərin bittərəf qalması — faktiki olaraq sovet türklərinin modernləşmə layihəsinin istiqamətini müəyyənləşdirirdi. Bu qərar yalnız Azərbaycanın daxili mədəni həyatını deyil, eyni zamanda sovet məkanında yaşayan digər türkdilli və bəzi qeyri-rus etnoslarının yazı sistemlərinin gələcək taleyini formalaşdırın strateji addım kimi tarixə düşdü. Latın qrafikasının qəbul edilməsi sonrakı dövrdə sovet rəhbərliyi tərəfindən müəyyən ideoloji narahatlıq yaratdı; bu addım mərkəzdə çox zaman “pantürkist meyl”, türk xalqları arasında intellektual və mədəni yaxınlaşmanın güclənməsi kimi qiymətləndirilirdi. Buna baxmayaraq, Qurultayın əlifba ilə bağlı qərarı XX əsr türkoloji fikrinin ən mühüm mərhələlərindən biri kimi, dil siyasəti, milli identiklik və modern mədəni transformasiya proseslərinin öyrənilməsi baxımından bu gün də xüsusi elmi əhəmiyyətə malikdir.

Əslində bu müzakirələr sadəcə dil elmi çərçivəsində deyildi. Bunlar türk xalqlarının öz kimliyini elmi əsasda ifadə etməsinin təzahürü idi. Lakin bu ideya dövrün siyasi sistemə uyğun gəlmirdi. 1937-ci ilin repressiyaları zamanı Qurultayda fəallıq göstərən çoxsaylı ziyalılar – Bəkir Çobanzadə, Hənəfi Zeynallı, Nazir Torequlov, Eldes Omarov, Bilal Süleyev, Nikolay Qavriloviç Katanov və başqaları – “pantürkist” və “millətçi” damğası ilə güllələndi, bəziləri isə ən yaxşı halda sürgünlərə məhkum edildilər. Beləcə, Qurultay bir tərəfdən milli-mədəni yüksəlişin, digər tərəfdən isə sovet totalitarizminin faciəvi simvoluna çevrildi. Eyni zamanda, SSRİ-nin bu məkrli planının iflasa uğraması repressiyaların başlanması ilə nəticələndi, o cümlə-

dən “...100-dən artıq iştirakçısının, seçmə alim və mütəfəkkirinin əksəriyyətinin həbsi və fiziki məhvi ilə bitən bu qurultay yaxın tarixin ən böyük ziyalı-alim soyqırım sənədidir, 30-cu illərin Sovet-Stalin diktatura rejiminin tarixi üçün ciddi ittihamdır” [10,s.44].

Türk Dünyasının müasir mərhələsi və Qurultayın irsi. I Türkoloji Qurultayın ən fundamental nəticələrindən biri olan ortaq əlifba və dil birliyi ideyası, XX əsrin əvvəllərində türk xalqlarının modernləşmə strategiyasının mərkəzində dayanırdı. Bu ideya təkcə yazı sistemlərinin unifikasiyasını deyil, həm də geniş mənada türk xalqlarının mədəni kommunikasiya məkanının yenidən qurulmasını nəzərdə tuturdu. “1926-cı ildə Bakıda aparılan elmi müzakirələrdə ortaq əlifba məsələsi həm dilçilik baxımından rəşional bir addım, həm də milli özünüdərk prosesinin hərəkətverici elementi kimi qiymətləndirilirdi. Bu baxımdan həmin qərarların mahiyyəti bu gün də öz aktuallığını qoruyur” [1]. XX əsrin sonlarından etibarən müstəqil dövlətlər kimi regional sistemdə yeni mövqə qazanan türk respublikaları üçün əlifba məsələsi yenidən strateji gündəliyə daxil oldu. Məhz müasir geosiyasi və mədəni inteqrasiya kontekstində 2023-cü ildə Türk Dövlətləri Təşkilatı tərəfindən qəbul edilmiş “Ortaq Türk Əlifbası Konsepsiyası” tarixi ənənə ilə çağdaş elmi-siyasi yanaşmanın sintezini təcəssüm etdirir.

Bu konsepsiya, əslində, Bakı Qurultayında formalaşan intellektual xəttin davamı kimi çıxış edir:

- ortaq fonetik baza əsasında vahid latın qrafikasına yaxınlaşma;
- türkdilli xalqlar arasında elmi və mədəni informasiya mübadiləsinin sürətləndirilməsi;
- ortaq humanitar məkanın formalaşmasına yönəlmiş institusional mexanizmlərin gücləndirilməsi;
- türkoloji tədqiqatlarda koordinasiyanın artırılması.

Sadalanın amillərdən də görünür ki, 2023-cü il konsepsiyası yalnız texniki standartlaşdırma sənədi deyil, yüz il əvvəl Bakıda təmali qoyulmuş ortaq intellektual və mədəni layihənin davamı kimi çıxış edir. Bu, türk xalqlarının dil və əlifba məsələsinə artıq yalnız filoloji problem kimi deyil, həm də strateji identiklik, regional inteqrasiya və rəqəmsal kommunikasiya kontekstində yanaşdığını göstərir.

Birinci Türkoloji Qurultayın irəli sürdüyü ortaq əlifba ideyası yeni tarixi şərtlərdə daha geniş mənəvi-siyasi məzmun kəsb edir və türk dünyasının XXI əsrdə elmi-mədəni əməkdaşlıq modelinin mühüm sütunlarından birinə çevrilir. Bu gün Azərbaycanla Türkiyə arasında “Bir millət, iki dövlət” prinsipi artıq bütün türk dünyası üçün strateji modelə çevrilib. Qazaxıstan, Qırğızıstan, Özbəkistan, Türkmənistan, Qırğızıstan, Şimali Kipr Türk Respublikası və Macarıstan kimi dost dövlətlərin də bu birliyə qatılması Bakının 1926-cı il missiyasının XXI əsr reallığına çevrildiyini göstərir. Birinci

Türkoloji Qurultayın 100 illiyi ərəfəsində bu elmi və mənəvi hadisəni formalaşdıran zəka və fədakarlıq nəslini yad etmək təkcə keçmişə hörmət deyil, həm də milli yaddaşımızın dirçəldilməsi deməkdir. O dövrün alimləri, maarifçiləri və ideoloqları yalnız öz xalqlarının deyil, bütün türk dünyasının gələcəyi üçün düşünür, çalışır və mübarizə aparırdılar. Türkçülük tarixini düşünərkən unutmamalıyıq ki, onların yaratdığı ideyalar — türk birliyi, mədəni inteqrasiya, ortaq əlifba, dil və elm birliyi — qələmlə yazıldı, lakin zamanla bu ideallar can bahasına qorundu, həyatlarını qurban vermiş qəhrəmanların iradəsi ilə möhkəmləndi.

Bəkir Çobanzadə, Osman Nuri Akçökraklı, Qəlimcan İbrahimov, Əhməd Baytursunov və onların həmfikiriləri yalnız bir millətin deyil, bütöv bir sivilizasiyanın — türk dünyasının taleyini öz üzərlərinə götürən fikir adamları idilər. Onların fəaliyyəti sayəsində türk xalqları arasında ortaq elmi və mədəni düşüncənin təməli qoyuldu, türklük ideyası müasir dövrün milli oyanış məfkurəsinə çevrildi. Bu gün həmin nəslə xatırlamaq, onların ideallarını yeni nəsillərə çatdırmaq həm borcumuz, həm də türk dünyasının gələcək birliyinə xidmət edən mənəvi vəzifəmizdir. Məhz buna görədir ki, indi daha yaxşı anlayırıq ki, milli kimliyimizi yaşadan yalnız keçmişin xatirəsi deyil, o keçmişin bizə miras qoyduğu düşüncə və amal birliyidir.

İlham Əliyev: tarixi davamçılıq və mədəniyyətimizin böyük hamisi. Azərbaycan mədəniyyəti, elmi və mənəvi dəyərlərinə göstərilən diqqət bu gün dövlət siyasətinin ən önəmli tərkib hissəsidir. Möhtərəm Prezident İlham Əliyev yalnız siyasi lider deyil, həm də milli-mədəni irsin böyük hamisidir. Onun rəhbərliyi ilə həyata keçirilən layihələr – “Nizami Gəncəvi İli”, “Heydər Əliyev İli”, “Şuşa İli”, “Türk dünyasının paytaxtı Şuşa” proqramları, türk dövlətləri arasında təhsil, mədəniyyət və humanitar əməkdaşlığın genişləndirilməsi – bu siyasətin bariz nümunəsidir. Prezidentin Türk dünyası liderlərinə müraciətində dediyi kimi: “Biz bir-birimizi yalnız coğrafi deyil, mənəvi sərhədlərlə də birləşdiririk. Mədəniyyət və elm türk birliyinin əsas sütunlarıdır.” Bütün bu addımlar göstərir ki, İlham Əliyevin rəhbərliyi ilə Azərbaycan türklüyün elmi və mənəvi birliyinin ideya mərkəzinə çevrilmişdir. Bu, həm 1926-cı il Qurultayının ruhuna sadıqlıq, həm də müasir dövrün tələblərinə uyğun milli siyasətin təntənəsidir.

Tarix göstərir ki, milli yaddaşın qorunması, türk dünyasının elmi və mənəvi birliyinin bərpası yalnız müstəqillik dövründə mümkün oldu. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti İlham Əliyevin bu sahədə həyata keçirdiyi siyasət məhz 1926-cı il ideallarının müasir mərhələdə davamı kimi qiymətləndirilməlidir. 2006 və 2016-cı illərdə Prezident İlham Əliyev tərəfindən imzalanan fərmanlarla I Türkoloji Qurultayın 80 və 90 illik yubileylərinin qeyd olunması dövlət səviyyəsində təmin olundu [4,5]. Hər iki yubiley çərçivəsində elmi konfranslar, sərgilər və beynəlxalq toplantılar təşkil edildi.

Bu tədbirlər bir daha göstərdi ki, Azərbaycan dövləti türk mədəni irsinin qorunmasını milli ideologiyanın əsas istiqamətlərindən biri kimi qəbul edir. I Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinin Azərbaycanda dövlət səviyyəsində qeyd olunması haqqında qəbul edilən qərar, əslində, sırf xatirə və ya yubiley xarakterli bir addım kimi deyil, ölkənin türk dünyası elmi-mədəni arxiv-tekturasındakı strateji mövqeyinin təsdiqi kimi dəyərləndirilməlidir. Bu Sərəncam həm tarixi kontinuitetin təmin olunmasına xidmət edir, həm də Azərbaycanın türkologiya elminin, ortaq mədəni irsin və intellektual əməkdaşlıq ənənələrinin yenidən konseptuallaşdırılmasında aparıcı aktor rolunu vürğulayır. 1926-cı ildə Birinci Türkoloji Qurultayın keçirilməsi Bakını türk dünyasının elmi diskursunun mərkəzinə çevirmişdisə, yüz il sonra qəbul olunan dövlət qərarı həmin mərkəzlik funksiyasının müasir şəraitdə yenidən aktuallaşdığını göstərir. Bu, təsadüfi deyil. Çünki Azərbaycan müasir türkologiyanın aktual problemləri – ortaq əlifba, mədəni-siyasi inteqrasiya, dil siyasəti, türkoloji tədqiqatların vahid koordinasiyası – üzrə regional lider rolunu oynayır. Bakı bu gün də müxtəlif elm və mədəniyyət platformalarının – türkoloji simpoziumların, TDT çərçivəsində dil və terminologiya komissiyalarının, mədəni irs layihələrinin – əsas toplanma nöqtəsidir. Azərbaycanın elmi institutları və ali təhsil müəssisələri türk dünyası üzrə kompleks tədqiqatların aparıldığı aparıcı mərkəzlərdən biridir.

Sərəncam həm də onu nümayiş etdirir ki, Azərbaycan hazırda Türk Dövlətləri Təşkilatının strateji inteqrasiya xəttinin formalaşdırıcı qüvvələrindən biridir. Azərbaycan ortaq əlifbanın qəbuluna yönəlik institusional mexanizmlərin hazırlanmasında, dil, mədəni irs və humanitar əlaqələrin vahid metodoloji çərçivədə qurulmasında, türkdilli dövlətlər arasında elmi diplomatiyanın gücləndirilməsində lider mövqeyə malikdir. Bu, I Türkoloji Qurultayda irəli sürülmüş ideyaların XXI əsr şəraitin də yeni ölçülər kəsb etməsini təmin edir. Yubileyin dövlət səviyyəsində qeyd olunması həm də onu göstərir ki, Azərbaycan keçmiş mirası sadəcə qoruyan ölkə deyil; o, türk dünyasının gələcək elmi və mədəni strategiyasının formalaşdırılmasında fəal iştirak edən, istiqamət verən bir dövlətdir. Qəbul olunmuş qərar Türk dünyasının intellektual xəritəsində Bakının statusunu yenidən təsdiqləməklə yanaşı tarixi yaddaşın institusional şəkildə yaşadılmasını, elmi-mədəni əməkdaşlığın yeni mərhələyə keçməsini, türkologiya elminin regional deyil, qlobal miqyasda aktuallaşdırılmasını təmin edən strateji addım kimi çıxış edir.

İllər əvvəl Ulu Öndər Heydər Əliyev türk dünyası ilə bağlı çıxışlarında daim vürğulayırdı ki, türklərin əsrlər boyunca yaratdığı dostluq, qardaşlıq və birliyə söykənən münasibətlər təsadüfi deyil, uzun tarixi prosesin nəticəsidir. Onun fikrincə, bu dəyərlərin əsasında ortaq mənşə, ortaq yaddaş və ümumi tarixi taleyə söykənən bir mədəni birlik dayanır. Türk xalqlarının ulu babaları, müxtəlif dövrlərdə yaşamış nəsillər, minilliklər boyunca bu bağ-

lılığı zəiflətməyə çalışan xarici güclərə baxmayaraq, dilimizi, dinimizi, ənənələrimizi, adət-ənənələrimizi və milli kimliyimizi qorumağı bacarmışlar.

Heydər Əliyevin vurğuladığı kimi, türk xalqlarının birliyi təkcə etnik və mədəni yaxınlıqdan doğmur, həm də ümumi mənəvi dəyərlərə, ədalət, cəsərət, mərdlik, qonaqpərvərlik kimi xarakter keyfiyyətlərinə əsaslanır. Bu mənəvi dayaqqlar tarix boyu sınaqlardan keçmiş, savaqların, imperiyaların, siyasi təlatümlərin içində belə yaşadılmışdır [3,s.42–43].

Heydər Əliyev bildirirdi ki, türkləri birləşdirən ən mühüm amillərdən biri də ortaq dil ailəsidir: *“Fərqli bölgələrdə yaranmış dialekt və şivə fərqlərinə baxmayaraq, türk xalqlarının dilləri arasında əsrlər boyu davam edən yaxınlıq onların bir-birini anlamasını asanlaşdırmış, həm də mədəni inteqrasiyaya geniş imkanlar açmışdır. Bu tarixi irsi qorumaq və gələcək nəsillərə ötürmək yalnız mədəni və mənəvi məsələ deyil, həm də strateji əhəmiyyət daşıyan siyasi bir vəzifədir”* [11]. Onun ideyalarına görə, türk xalqlarının birliyi regionda sabitliyi, iqtisadi əməkdaşlığı, mədəni inteqrasiyanı və inteqrativ inkişafı gücləndirən həlledici amildir.

Bu baxımdan o, türk dünyası ilə əlaqələrin genişləndirilməsini, ortaq mədəni layihələrin, elmi-tədqiqat təşəbbüslərinin və dil siyasətinin inkişaf etdirilməsini müasir dövrün ən vacib istiqamətlərindən biri kimi qiymətləndirirdi. Ulu Öndərin fikirləri bu gün də türk dövlətləri arasındakı əməkdaşlıq strategiyasının ideya əsasını təşkil edir və ortaq dəyərlərin qorunub inkişaf etdirilməsi üçün yol xəritəsi rolunu oynayır.

Prezident İlham Əliyevin fikirləri də bu baxışın məntiqi davamıdır: bizim ortaq kökümüz, dilimiz, dinimiz və mənəviyyatımız eynidir. Türk dünyası arasındakı birlik və həmrəylik möhkəmləndikcə, bölgədə sülh, sabitlik və inkişaf daha da güclənəcək.

Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyin dövlət səviyyəsində qeyd edilməsi əslində bu siyasi xəttin davamıdır və bu möhtəşəm işə də Prezident İlham Əliyev imza atdı. Bu sənəd təkcə yubiley xarakteri daşımır, həm də Azərbaycanın türk birliyinin elmi-mədəni mərkəzi statusunu təsdiqləyir. Həm də onu da göstərir ki, *“Bakı 1926-cı ildə olduğu kimi bu gün də türk dünyasının intellektual paytaxtıdır”* [1]. Azərbaycan artıq təkcə keçmişin mirasını qorumaqla deyil, həm də Türk Dövlətləri Təşkilatında elmi, mədəni və siyasi inteqrasiyanın lideri rolunu oynayır.

Nəticə: 100 ildən sonra eyni ruh, eyni məqsəd. Birinci Türkoloji Qurultaydan keçən 100 il ərzində çox şey dəyişib: imperiyalar dağılıb, xalqlar azadlığa çıxıb, yeni dövlətlər yaranıb. Amma türklüyün elmi və mənəvi birliyi ideyası dəyişməyib. Bu ideyanı bu gün böyük bir vüsətlə yaşadan, inkişaf etdirən və siyasi reallığa çevirən Azərbaycan Prezidentidir.

Möhtərəm Prezident İlham Əliyevin imzaladığı sərəncamlar və həyata keçirdiyi siyasət sübut edir ki, Azərbaycan türklüyün beşiyi olmaqla ya-

naşı, onun gələcəyinə də yön verən aparıcı dövlətdir. Bu baxımdan Qurultayın 100 illiyi təkcə bir yubiley deyil, həm də elmi-mənəvi varisliyin, dövlətçilik ənənəsinin və türk birliyinin təntənəsidir. Sonda bir daha vurğulamaq lazımdır ki, Azərbaycan 1926-cı ildə keçirilən Birinci Bakı Türkoloji Qurultayında olduğu kimi, bu gün də böyük türk dünyasının mədəni, elmi və ideoloji mərkəzlərindən biri kimi fəaliyyətini davam etdirir. Bu mövqenin qorunub saxlanması təkcə tarixi irsdən doğmur, həm də müasir Azərbaycan dövlətinin həyata keçirdiyi ardıcıl və məqsədyönlü siyasətin nəticəsidir.

Müasir dövrdə Azərbaycan rəhbərliyinin türk dövlətləri ilə əməkdaşlıq xətti sistemli şəkildə elmi-mədəni inteqrasiyanı, ortaq humanitar məkanın formalaşdırılmasını, türkologiyanın strateji elmi istiqamət kimi inkişafını dəstəkləyir. Türk Dövlətləri Təşkilatı çərçivəsində aparılan fəaliyyət, ortaq əlifba, terminologiya, dilçilik və tarixşünaslıq üzrə elmi komissiyaların yaradılması, türk dünyası akademialarının qarşılıqlı əməkdaşlığı ölkəmizin bu sahədə lider rolunu daha da gücləndirir. Azərbaycan həm də mədəniyyət diplomatiyası vasitəsilə türk mədəni irsinin beynəlxalq səviyyədə tanıtılmasına xüsusi töhfə verir. Türk dünyasının ədəbiyyatı, folkloru, musiqisi, dil və tarix irsi üzrə tədqiqatların stimullaşdırılması, elmi konfransların təşkili, mütəxəssislər arasında inteqrasiyanın genişləndirilməsi Bakı şəhərini bir növ yenidən türkoloji düşüncənin qovşağına çevirir.

Bütün bu fəaliyyətlər göstərir ki, Azərbaycan təkcə siyasi və iqtisadi əməkdaşlıqda deyil, həm də elmi-intellektual sahədə türk dünyasının mərkəzi koordinasiya platformasına çevrilmişdir. Bu, həm tarixi funksiyanın davamı, həm də strateji elmi-humanitar siyasətin nəticəsidir. XXI əsrdə Azərbaycan türk xalqlarının mədəni yenilənməsi, elmi sərhədlərin genişlənməsi və inteqrativ kimliyin formalaşması prosesində həlledici rol oynamaqda, 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayının ideya missiyasını yeni şəraitdə daha sistemli, daha geniş və uzunmüddətli perspektivlərlə davam etdirməkdədir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov, N. Azərbaycan bu gün də türkoloji mərkəzdir. *Xalq qəzeti* – 1 noyabr 2025, s.7.
2. Əhmədova, S. Dünyanın təkərini “fırlatmağı” bacaran ziyalı. *Kaspi qəzeti*, 5 yanvar 2018.
3. Əliyev, H., *Müstəqilliyimiz əbədidir*. Bakı: Azərneşr, 2007, - 480 s.
4. Birinci Türkoloji Qurultayın 80 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 9 noyabr 2005-ci il. *Xalq qəzeti* – 10 noyabr 2005.
5. Birinci Türkoloji Qurultayın 90 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 18 fevral 2016-cı il. *Xalq qəzeti* – 19 fevral 2016.
6. Birinci Türkoloji Qurultayın 100 illik yubileyinin keçirilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı. 21 oktyabr 2025-ci il. *Xalq qəzeti* – 22 oktyabr 2025.
7. Hacıyev, T., Birinci Türkoloji Qurultayda dil məsələləri. *Bakı Universiteti Xəbərləri* (BDU), № 2, 2006, - s.18–26.
8. Həbibbəyli, İ., Birinci Türkoloji Qurultayın dərsləri və müasir çağırışlar. *Azərbaycan qəzeti*, 13 noyabr 2016.
9. Xəlilov, B., *Birinci Beynəlxalq Türkoloji Qurultay*. - Bakı: Elm, - 1999.

10. Nərimanoğlu, K. V. 1926-cı il Bakı Türkoloji Qurultayı haqqında söz. *Latin əsaslı yeni türk əlifbası və Birinci Bakı Türkoloji Qurultayı* (bibloqrafiya). - Bakı, 2006, - 94 s.
11. Türkiyənin Baş naziri Tansu Çillərin şəərəfinə verilən ziyafətdə Heydər Əliyevin nitqi. Gülüstən Sarayı. 10 iyul 1995-ci il. *Xalq qəzeti* – 11 iyul 1995.
12. Veysəlli, F. Azərbaycanda əlifba məsələsinə Xalq Cümhuriyyətinin baxışı. *525-ci qəzet*, 4 may 2018, s. 6.
13. 1926-cı il Birinci Bakı Türkoloji Qurultayı. Rus dilindən tərcümə, ön söz və şərhlər: Kamil Vəli Nərimanoğlu, Əliheydər Ağakışiyev. - Bakı: Çinar-Çap, 2006, - 570 s.

БАКИНСКИЙ ТЮРКОЛОГИЧЕСКИЙ КОНГРЕСС: ИСТОРИЧЕСКАЯ МИССИЯ И ПРОДОЛЖЕНИЕ В НОВУЮ ЭПОХУ

Намиг Г. АХМЕДОВ

РЕЗЮМЕ

Роль Азербайджана в Первом тюркологическом конгрессе является как исторической миссией, так и стратегическим направлением, которое получает последовательное развитие в современную эпоху. Конгресс, состоявшийся в Баку в 1926 году, стал первой крупномасштабной инициативой, направленной на укрепление научной и культурной интеграции тюркских народов, и именно Азербайджан выступил интеллектуальным центром этого процесса. В Баку обсуждались ключевые вопросы, такие как единая азбука, языковая конвергенция и выработка общих научных методологий, что оказало значительное влияние на культурное и академическое развитие всего тюркского мира. В статье подчеркивается, что сегодня Азербайджан продолжает эту историческую линию в рамках Организации тюркских государств, выступая одним из ведущих научных, культурных и политических участников процесса тюркской интеграции.

Ключевые слова: Азербайджан, Тюркологический конгресс, единая азбука, тюркский мир, ОТГ, роль Баку.

BAKU TURKOLOGICAL CONGRESS: HISTORICAL MISSION AND CONTINUITY IN THE NEW ERA

Namiq G. AHMADOV

SUMMARY

Azerbaijan's role in the First Turkological Congress represents both a historical mission and a strategic line that continues in the modern era. The congress, held in Baku in 1926, was the first large-scale initiative aimed at fostering scholarly and cultural integration among Turkic peoples, and Azerbaijan emerged as the intellectual center of this process. Key issues such as a unified alphabet, linguistic convergence, and the development of common scholarly methodologies were discussed in Baku, influencing the cultural and academic trajectory of the entire Turkic world. As the article emphasizes, Azerbaijan today continues this historical path within the framework of the Organization of Turkic States, acting as one of the leading scientific, cultural and political contributors to Turkic integration.

Keywords: Azerbaijan, Turkological Congress, unified alphabet, Turkic world, OTS, Baku's role.